

Z praxe amsterdamské bohemistiky. V digitalizační horečce.

Magda van Duijkeren-Hrabová

V posledních letech je vedena velká ofenzíva univerzitních funkcionářů zaměřená na digitalizaci učebního materiálu. Ve své vizi budoucnosti vidí studenta za počítačem, jak bez přímého kontaktu s učitelem sbírá znalosti a převádí je do „produktu“, který pak někam digitálně předá. Tato vize vede k přerozdělování financí: univerzita nevěnuje finanční prostředky na obsazování míst po odchodu učitelů do důchodu, ale na digitalizaci.

Někdy je ovšem digitalizace učebního materiálu vyvolána nutností – nové technologie se nedaří zastavit, studenti nemají doma už ani kazetový magnetofon, ani video, takže materiál k výuce jazyků, který se po léta strádal, je už nepoužitelný. Universiteit van Amsterdam přistoupila k této věci rigorózně – analogovou jazykovou laboratoř nahradila během jednoho léta laboratoří digitální – což s sebou přineslo velký proces vyřazování, třídění a digitalizace materiálu, který byl uznán za vhodný.

Tím, že se uvolnily peníze na digitalizaci, naskytla se možnost financování různých projektů. Ve fázi, kdy bylo víc peněz než lidí, kteří by měli jasný plán a ochotu k časově náročné práci, se mi podařilo získat finance na projekt cvičení české výslovnosti prostřednictvím internetu. Proč zrovna výslovnosti, když internet se spíše hodí k procvičování jiných jazykových schopností a znalostí, například gramatiky? Přehledy gramatiky a dosti velkou zásobu gramatických cvičení různé úrovně ve formě tzv. hotpotatoes-cvičení¹ už máme, jak na veřejných (http://cf.hum.uva.nl/tsjehisch/index_hotpot2.html) tak na interních webových (Blackboard) stránkách. K vypracování těchto cvičení není třeba velkého úsilí ani pomoci externích pracovníků, odborníků na tvorbu webových stránek.

Druhým důvodem byla skutečnost, že se jednalo o součást většího projektu – regenerace výslovnostních cvičení slovanských jazyků, a jak víme, projekty přesahující jeden obor mají na financování větší naději než ty jednooborové. Projekt se vlastně skládal ze dvou finančně samostatných fází. Tou první, jak se později ukázalo jednodušší a rychlejší, bylo vypracování a namluvení cvičení ve formátu

wav a nebo mp3 tak, aby se daly používat v digitální jazykové laboratoři a dalo se s nimi pracovat podobně jako v laboratoři analogové. Textová část popisu a instrukcí musela být dodána ve Word-dokumentu, který pak student mohl sledovat na počítači v novém okně. Této první fáze se účastnila polština, čeština a srbština/chorvatština (s komplikovanou situací tří variant jak výslovnostních, tak lexikálních – srbštiny, chorvatštiny a bosenštiny). Druhou fází² tvořilo rozhodnutí zpracovat materiál tak, aby se dal používat na webových stránkách. Do této fáze šla už jen čeština a srbština/chorvatština/bosenština, s tím výsledkem, že české stránky, které vznikly spoluprací mezi autorkou tohoto článku a webovým designérem, jsou již delší čas funkční. Na zkušenostech s jejich výstavbou se tvoří ty druhé.

Jistě – zůstává otázkou, zda se výslovnost dá bez pomoci korekcí rodilého mluvčího cvičit. Dokud nebudou přístupné jednoduché a jednoznačné počítačové programy, které budou schopny korektivně reagovat na odchylky výslovnosti mluvčího, nezbyvá než si říct, že je lepší něco než nic: počítač slouží studentům jako domácí jazyková laboratoř. Mohou totiž porovnat svou produkci s výslovností rodilého mluvčího tak, že opakují předříkaná slova a natáčejí svoji výslovnost. Výhodou oproti klasické jazykové laboratoři jsou cvičení na procvičování rozlišovacích schopností, při kterých počítač pak sám odpovědi vyhodnotí. V neposlední řadě výklad spojený s ukázkami studentům určitě pomůže při zapamatování si rozdílů mezi zvukovou a psanou podobou češtiny a k rozlišování jednotlivých zvukových segmentů, které pak vede k lepší produkci.

Vlastní materiál se obsahově (teorie i praxe) opírá o publikace Z. Palkové *Fonetika a fonologie češtiny* (PALKOVÁ [1997]) a *Cvičení české výslovnosti pro cizince* (PALKOVÁ [1973]). Vedle toho též o příručky J. Vyštejny *Vady výslovnosti* (VYŠTEJN [1991]) a o popis „Standard a variabilita zvukové podoby češtiny“, podaný v *Dodatku A* k standardu *Prahouvé úrovně češtiny* (tento dokument vypracovaný na FFUK jsem měla v digitální podobě). Ve cvičeních výslovnosti jednotlivých souhlásek je po-

řadí slov podáno v souladu s Vyštejnovými logopedickými radami. Pro strovnání s nizozemštinou bylo užito: APPEL ET AL. [2002] COLLINS & MEES [1981] a VAN TROMMELEN & ZONNEVELD [1979].

Aby naše webové stránky po velkém množství vynaloženého času a finančních prostředků mohly sloužit všem Holanďanům, kteří se pokoušejí osvojit si základy češtiny, a nejen hrstce studentů češtiny naší univerzity, jsou volně přístupné na internetu.

Tím, že jsme se rozhodli pro veřejně přístupné stránky, rozhodli jsme implicitně o tom, že stránky musí student používat samostatně, bez zásahu učitele. Ten může jen v případě užívání stránek v rámci výuky zadávat úkoly, doporučovat, co by si student měl procvičovat, čemu se více věnovat. Eventuálně následně kontrolovat, jestli cvičení studentovi pomohlo výslovnost vylepšit. Nemůže ale, jak by mohl v klasické jazykové laboratoři, intervenovat přímo. Na druhou stranu mají edukativní webové stránky oproti papírové učebnici tu obrovskou výhodu, že text výkladu nepostupuje lineárně. Obrazovka může obsahovat jen základní informace a k dalšímu vysvětlení nebo rozšíření významu se dostane student jedním kliknutím myši, které může – ale nemusí – udělat.

Samostatnost vyžaduje jednoduchou, logickou a konsekventní výstavbu. Volili jsme „klasickou“ nenápadnost designu a snažili jsme se o co největší přehlednost a stručnost. Vlevo je šedý sloupec, většina strany je bílá, s černým a červeným písmem. Sloupec slouží k navigaci mezi většími celky, řekněme (od)díly: *Výslovnost jednotlivých hlásek*, *Abeceda*, *Pravopisná pravidla*, *Slovní přízvuk*, *Intonace*, *Definice*, *Přehled*. Poslední dva oddíly nejsou edukativní, jsou vytvořeny z potřeby shromáždit všechnen užitý materiál do společné složky: v *Přehledu* je seznam všech cvičení s odkazem na kapitulu, do které patří, a s možností cvičení otevřít. Ve složce *Definice* je několik přehledů, které se dají otvírat z různých míst, jako například tabulky měkkých a tvrdých souhlásek.

K orientaci a k práci v jednotlivých kapitolách a stránkách slouží pravá část obrazovky. Na ní mají všechna červeně psaná slova funkci linků, kterými se dá přejít na jinou stránku a znovu se vrátit do výchozího bodu, t.j. na předcházející obrazovku. Takovýto návrat je možný vždy jen o jeden stupeň zpět. Jestliže text je delší než velikost obra-

zovky, jsou zde povely k návratu umístěny dva, nad a pod textem, abychom uživateli ušetřili nadbytečnou práci myši.

Při předpokladu samostatné práce nesmí chybět ani pečlivý popis všech zvláštních kroků, které musí uživatel provést, aby byly stránky funkční tak, jak bylo zamýšleno. Nejdůležitějším z nich je stažení aplikace umožňující natáčet hlas studenta a mezinárodní fonetické abecedy IPA. Instalaci IPA musí uživatel provést jen jednou, ale protože se dá očekávat, že ji neprovede hned, jakmile začne s programem pracovat, je mu umožněno ji provést z každého bodu, kde je IPA užita, aby se nemusel vracet na úvodní stránku. Zvukový program se instaluje na začátku každé práce se cvičeními sám. Protože to však chvíli trvá, je na to student opakovaně upozorňován.

Jestliže se tedy podíváme například na výklad výslovnosti [r] (obrázek 1), vidíme, že kliknutím na jazykovědné termíny jako *likvida*, *znělá*, *sonora* se studentu podle potřeby dostane vysvětlení jejich významu. Vysvětlení se objeví v novém okně, které student může, ale nemusí zavřít, aby mu zůstalo při ruce k rychlému použití. Podobně – kliknutím na *meer* (více) – se může dozvědět detailnější informace o rozdílech mezi českým a nizozemským <r> a jejich variantami. Protože většina Nizozemců nevyslovuje alveolární ale laryngální [r], je zařazena také speciální rada, jak dospět ke správné artikulaci (*articulatieadvies*). K vlastnímu procvičování slouží pak cvičení (*Oefening*). V našem konkrétním příkladě se vyskytuje jen jedno, ale většina stránek obsahuje cvičení několik. Pro úplnost je zde i odkaz na slabikotvorné [r], jež je možné procvičovat prokliknutím na patřičné stránky.

U cvičení je uvedeno stručně jeho zadání, aby se student sám mohl rozhodnout, jestli je chce otevřít. Po kliknutí na link *Oefening* se otevře stránka s ovládacím panelem, pro vlastní práci s nahrávkou (obrázek 2).

Tento ovládací panel obsahuje standardně link na *Návod k použití*, ovládací knoflíky podobné jiným přehrávačům, zadání či jiné informace o úkolu a čtyři políčka, která se otevřou podle přání a potřeb uživatele po kliknutí na značku +. Pod *Transcriptie* se skrývá zápis vyslovovaných slov v jejich grafické podobě podle běžného českého pravopisu. Pod hlavičkou *Vertaling* se nalézá pře-

klad slov do nizozemštiny, pod *Fonetische weergave* přepis slov do IPA (automatická transkripce cvičení do IPA byla provedena – díky ochotě paní Jany Janouškové z Fonetického ústavu FFUK – v Praze) a *Articulatieadvies* podává, v případě nutnosti, znovu rady pro správnou artikulaci. Jak může tento panel vypadat při otevření všech čtyř možností, ukazuje obrázek 3.

Tady se znovu ukazuje výhoda webové učebnice ve srovnání s papírovou. Student má volnost použít kteroukoliv z nabízených možností podle libosti. Student auditivního typu bude vycházet jen z poslechu, popřípadě se rád dozví, co slova znamenají, i když to k procvičování správné výslovnosti jednotlivých fonémů není důležité. Ten, kdo se potřebuje opřít o psanou podobu slova, může použít zápisů. Tam, kde je velký rozdíl mezi zápisem a zvukovou podobou, pomůže pohled do zápisu v IPA, i když ten bude pravděpodobně pro některé uživatele příliš velké sousto, které rádi nechají nedotčeno. Rady při artikulaci stačí mnohým číst jen jednou.

Zápis podle běžného pravopisu hraje nejdůležitější roli – podle něj srovnává student zvukovou a psanou podobu jazyka. Protože se v češtině neuplatňuje čistě fonetický princip pravopisu, je věnován vztahu mezi grafémem a fonémem zvláštní oddíl našeho kurzu: *Spellingsregels* (Pravidla psaní).

V této části se dobře uplatní jiný typ cvičení, kdy student musí vyslechnuté slovo zapsat. K tomu jsme využili amerického programu HotPotatoes který je (částečně) zdarma ke stažení. Student poslouchá jednotlivá slova a vepíše je do určeného políčka. Program sám nabídne písmena s diakritikou, která se ve slovech vyskytují, a tím se vyhneme problému s instalací české klávesnice. Program vyhodnotí studentovu úspěšnost a nabídne správnou odpověď (obrázek 4).

Cvičení tohoto typu je do kurzu zařazeno celá řada. Jsou výhodná pro cvičení rozlišovacích schopností např. u dlouhých a krátkých slabik, délek v kombinaci s přízvukem nebo obtížných párů fonémů š - s, ž - ř, ě - é, k - g, č - š. V rozlišovacích cvičeních stačí, aby po vyslechnutí student volil tu z nabídnutých možností, o které si myslí, že je správná (viz obrázek 5).

V oddíle *Pravidla psaní*, hlavně v zadávání cvičení, se prokázala praktičnost užití transkripce IPA. Úvahy o tom, zda upustit od přepisu do IPA kvůli

nutnosti instalace a protože nám způsobovala technické problémy (IPA pro Unicode je nestabilní, například oblouček nad <ts> se rád posouvá stranou), byly rozhodnuty v její prospěch (viz obrázek 6).

Studenti procvičují psaní kombinací různých hlásek hlavně tak, že poslouchají výslovnost a zároveň čtou transkripci do běžné češtiny (kliknutím na znaménko + u *Transcriptie* na přehrávacím panelu).

Toho, aby náš zvukový materiál mohl sloužit k osvojování a zároveň k procvičování osvojeného, jsme dosáhli tím, že jsme stejná cvičení zpřístupnili přes oddíl *Výslovnost jednotlivých hlásek* (*Uitspraak individuele klanken*) a zároveň přes oddíl *Abeceda* (*Alfabet*). Rozdíl je v tom, že oddíl *Výslovnost jednotlivých hlásek* je rozdělen do kapitol podle obtížnosti – od samohlásek přes souhlásky shodné s nizozemskou výslovností k výslovnosti sykavek a obtížných hláskových skupin, kdežto podle abecedy si student kliknutím na písmeno abecedy sám může vybrat, kterou hlásku chce procvičovat. V obou případech mu je nabídnuto stejné cvičení a kliknutím na povel „Předchozí obrazovka“ se dostane do svého výchozího bodu (viz obrázek 7).

Vedle již zmíněných oddílů obsahuje kurz také výklad a cvičení týkající se slovního přízvuku a intonace vět. Protože je kurz míněn pro začátečníky, jedná se jen o jednoduché věty a typy otázek. Slovní přízvuk se cvičí na slovech různé délky. Ačkoliv jsou cvičení na slovní přízvuk nabízena ve zvláštní kapitole, dá se na ně prokliknout již z míst, kde se objevují první víceslabičná slova. A proto jsou cvičení na přízvuk také rozdělena podle obtížnosti osvojovaných hlásek.

Problémy a problematická místa v podstatě vznikly jako následky rozhodnutí, která jsme z nějakého důvodu museli udělat. Jako první bych jmenovala kvalitu nahrávek. Protože naše práce měla být zkušební fází pro další jazyky, muselo se ukázat, nakolik je možné stránky vyrobit co nejlevněji, a proto jsme nenatáčeli v profesionálním studiu. Úpravou nahrávek – snižováním šumu – zní hlasy poněkud nepřirozeně, některá slova musela být vyřazena – hlavně ta začínající explozivami p, b, d, t, protože byla nekvalitně natočena. S financemi, ale nejen s nimi, souvisí výběr mluvčích. V našich podmínkách nebyla možnost získat školeného mluvčího, byli jsme rádi, že jsme mohli natáčet s dvěma hlasy, mužským a ženským, dvojí provenience, české a mo-

ravské. Druhým problémem by mohla být délka cvičení – student může nahrávku zastavit, ale nemůže se vrátit přesně na místo, které by chtěl cvičit znovu. Musí začít od začátku. Natáčení celých cvičení a ne jen jednotlivých slov nebylo nutností, ale ukázalo se jako praktické. Jak hned při natáčení – každé cvičení tvořilo jeden celek a bylo uloženo jako jeden dokument, tak při ukládání do audio-programu, kam bychom jinak museli nakopírovat stovky krátkých dokumentů. K obtížnosti rozhodování přispěla skutečnost, že při psaní cvičení a natáčení ještě nebyl znám program, který je schopen natáčet hlas studenta, a tedy ani jeho technické možnosti. Použitá aplikace je poměrně levná, 300 eur, jestli se nemýlím. Jinou otázkou, jak už zmíněno, bylo užití transkripce do IPA, kterou jsme na jedné straně potřebovali pro rozlišení mluvené a psané podoby (převádět do holandské fonetické podoby nešlo, protože neexistuje nějaký všeobecně známý univerzální způsob jako má čeština) a považovali jsme ji zároveň za účelnou pro studenty slavistiky z didaktických důvodů. Ale na druhou stranu běžnému uživateli komplikuje situaci konfrontací s novým typem písma a samozřejmě tím, že si ji musí do počítače stáhnout. V univerzitních učebnách to znamená, že správce sítě se musí postarat, aby na počítačích byla IPA nainstalována a instalace obnovována, protože studenti nesmějí nic instalovat sami.

Ani správa stránek není tak zcela bez problémů. Stránky byly vytvořeny v rámci projektu, po jehož ukončení není technický tvůrce stránek – webdesigner – dále financován a správa přechází na učí-

tele. Ten se musí alespoň částečně naučit ovládat program, ve kterém jsou vytvořeny (Dreamweaver), aby do nich mohl zanést jakoukoliv změnu, a musí mít oprávnění k publikování na síti.

Přese všechny problémy a případné výhrady si myslím, že jsou to stránky povedené a užitečné.

Literatura

- Appel, R. et al. (2002) *Taal en taalwetenschap*. Oxford: Blackwell.
- Collins, B. & Mees, I. M. (1981) *The Sounds of English and Dutch*. The Hague: Leiden University Press.
- Palková, Z. (1997) *Fonetika a fonologie češtiny s obecným úvodem do problematiky oboru*. Praha: Karolinum.
- Palková, Z. (1973) *Cvičení české výslovnosti pro cizince*. Praha: UK.
- Trommelen, M. & Zonneveld, W. (1979) *Inleiding in de generatieve fonologie*. Muiderberg: Coutinho.
- Vyštejn, J. (1991) *Vady výslovnosti*. Praha: SPN.

O autorce

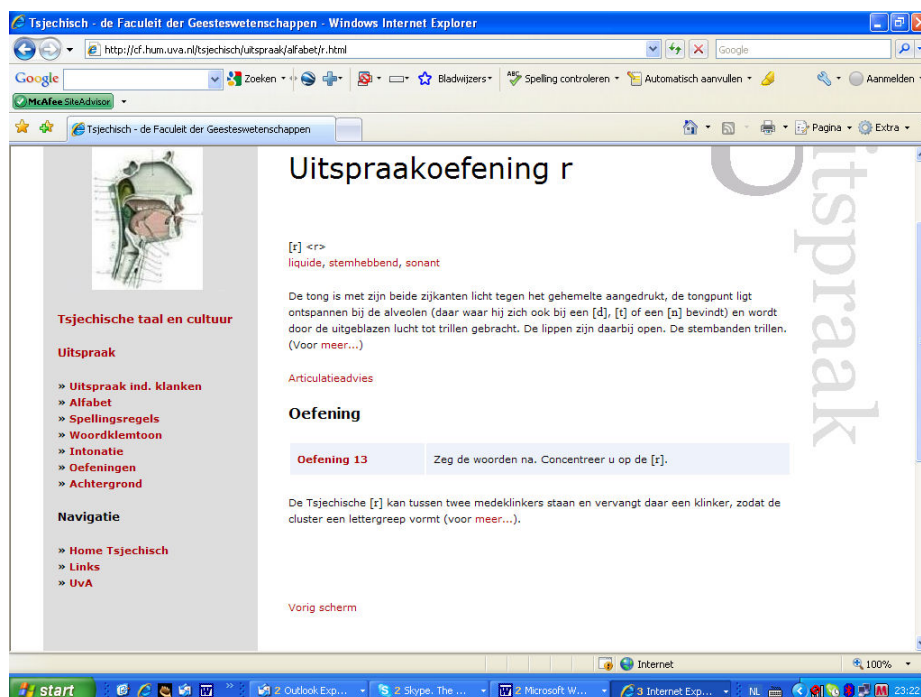
Drs. Magda van Duijkeren-Hrabová vyučuje na katedře slovanských jazyků a kultury Univerzity v Amsterdamu.

Poznámky

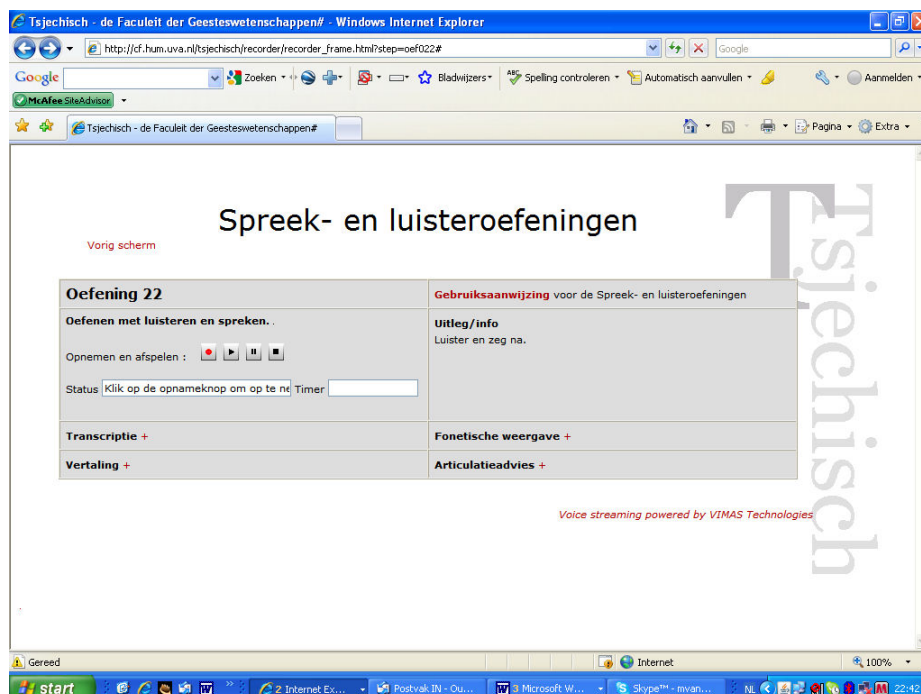
¹ <http://hotpot.uvic.ca/>

² Tato fáze projektu byla financována z Fakultního inovačního fondu Universiteit van Amsterdam.

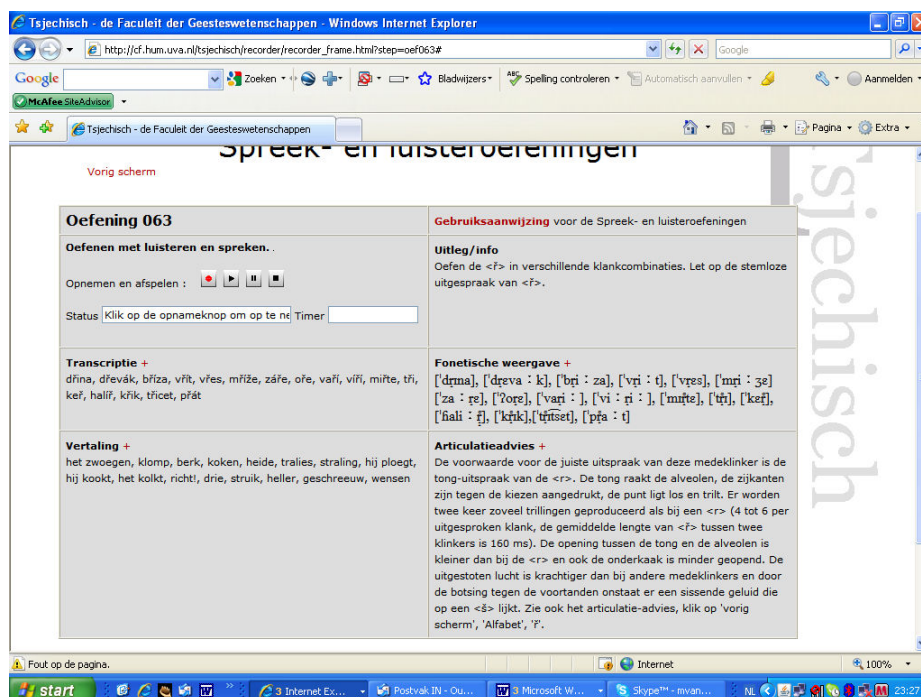
Obrázek 1

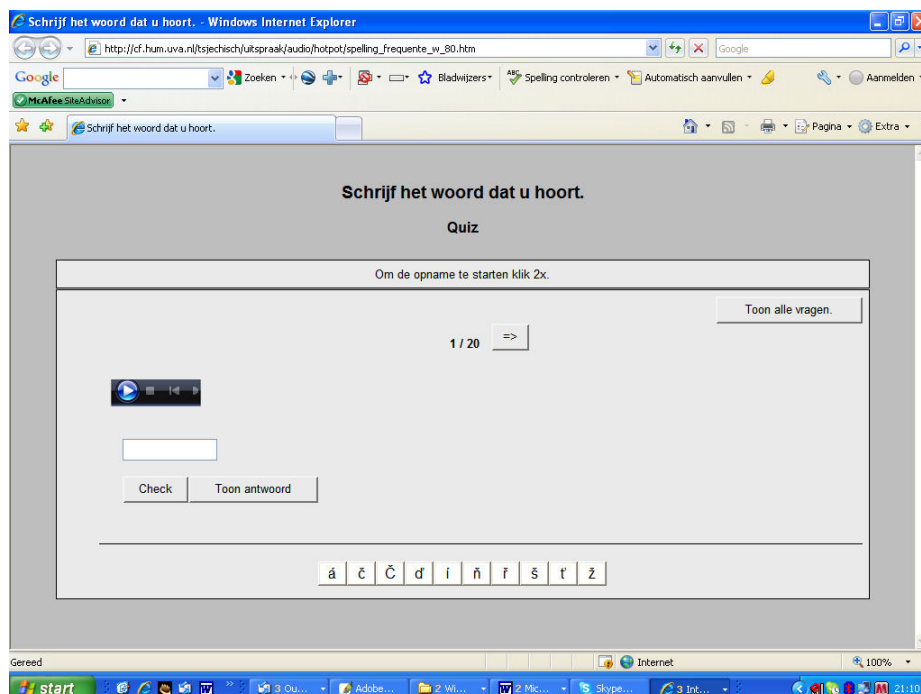
Obrázek 2

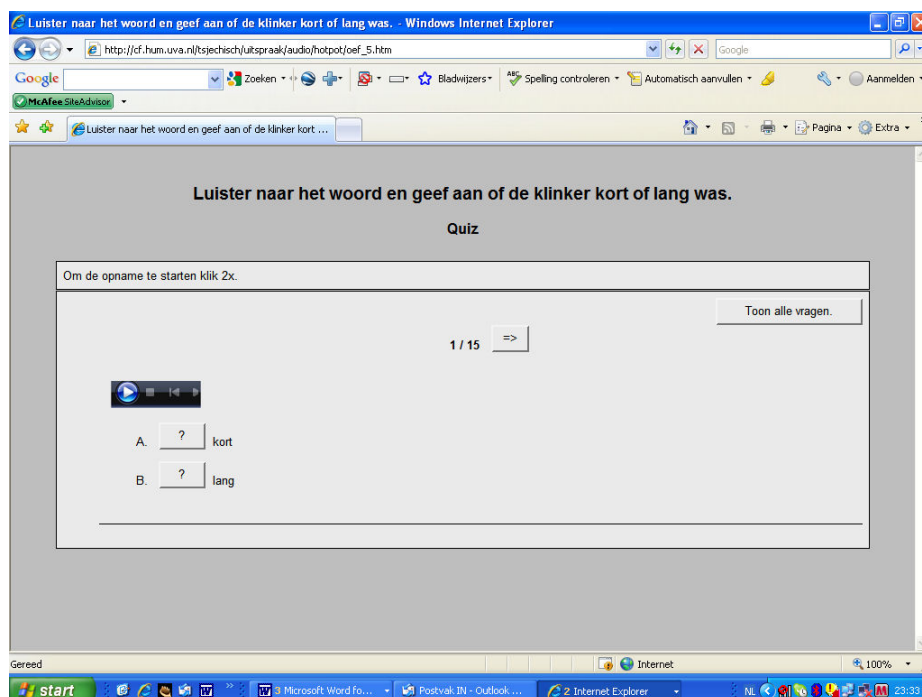
Obrázek 3

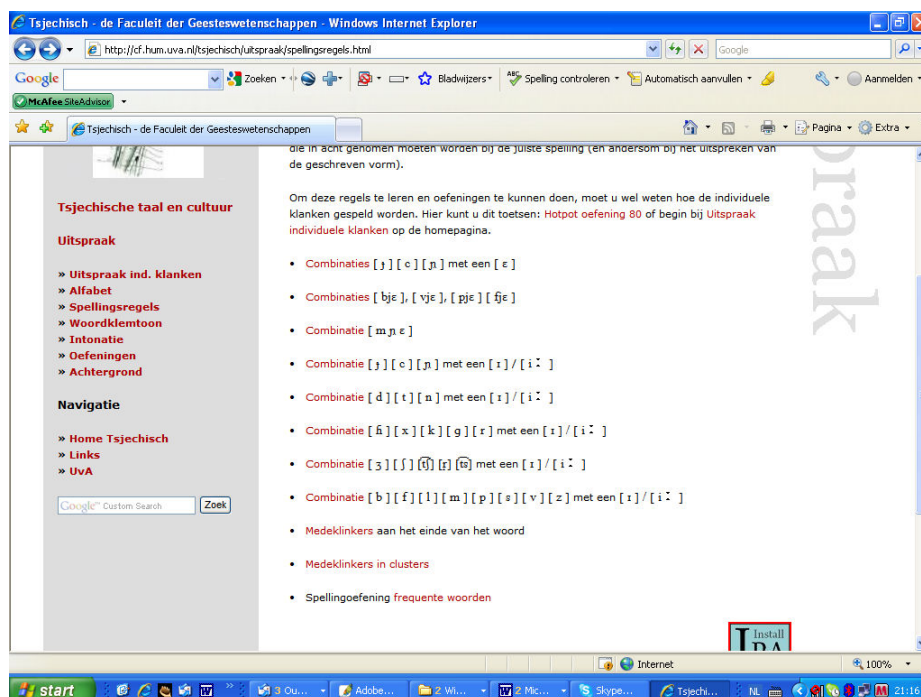
Obrázek 4

Obrázek 5

Obrázek 6

Obrázek 7

